विद्यालयमा पुस्तकालय व्यवस्थापन

स्नातकोत्तर तह एम.एड. द्वितीय वर्षको शैक्षिक योजना तथा
व्यवस्थापन विषय **(ED. 598)** को आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

अस्मिता लामा

परीक्षा रोल नं.२४५०१०५/२०७५

त्रि.वि.दर्ता नं. : ९-२-१०६१-३-२०१३

चैतन्य बहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

वनेपा ८ काभ्रे

२०७९

स्वघोषणा

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विशिष्टीकरण विषय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको इडि.पि.एम.५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनको लागि तयार पारिएको हो । शोध लेखन परम्पराको मान्यताका आधारमा तयार पारिएको यस शोधपत्र भित्रका सामग्रीहरू शोध लेखनको अनुशासनमा रही तयार गरिएको छ । यस शोधमा कहीँ कतैबाट अनुचित किसिमले कुनै सामग्री साभार गरिएको छैनन् । यसका कुनै पनि अंश अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका पनि छैनन् । तसर्थ यो शोधपत्र नितान्त आफ्नै मौलिक भएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

शोधार्थी

अस्मिता लामा

फोन : ०११ ६६१७२२

(त्रि.वि. तथा रा.शि.बोर्ड.बाट सम्बन्धन प्राप्त)

चैतन्य बहुमुखी क्याम्पस

(शिक्षाशास्त्र तथा व्यवस्थापन संकाय)

स्था. वि.सं. २०४८

बनेपा ८, काभ्रे

प.सं.:
च.नं.:

मिति:

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, चैतन्य बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन (इडि.पि.एम.) विषय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्न शोधकर्ता अस्मिता तामाङले **विद्यालयमा पुस्तकालय व्यवस्थापन** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँबाट तयार पारिएको यस अध्ययनबाट म सन्तुष्ट छु । यस शोधपत्रलाई अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

....

श्री राजेश राज महत

प्राध्यापक

श्री चैतन्य बहुमुखी क्याम्पस

बनेपा - ६, काभ्रे

फोन : ०११ ६६१७२२

(त्रि.वि. तथा रा.शि.बोर्ड.बाट सम्बन्धन प्राप्त)

चैतन्य बहुमुखी क्याम्पस

(शिक्षाशास्त्र तथा व्यवस्थापन संकाय)

स्था. वि.सं. २०४८

बनेपा ८, काभ्रे

प.सं.:
च.नं.:

मिति:

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्ष परीक्षा रोल नं.**२४५०१०५/२०७५** भएकी छात्रा अस्मिता लामाले **विद्यालयमा पुस्तकालय व्यवस्थापन** शीर्षकमा तयार गर्नुभएको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क.सं. नाम	हस्ताक्षर
१. अध्यक्ष, क्याम्पस प्रमुख : श्री जुजुभाई मानन्धर	....
२. शोध निर्देशक : राजेश राज महत	....
३. वाह्य परीक्षक :	....

मिति :- २०७९/ /

Date: 2022/ /

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूर्तिका लागि तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्र **विद्यालयमा पुस्तकालय व्यवस्थापन** विषयसँग सम्बन्धित छ । प्रस्तुत शोधपत्र मेलाम्ची नगरपालिका अन्तर्गतका सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा केन्द्रित रहेको छ । शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा सम्बन्धित विद्यालयका प्र.अ., शिक्षकहरु विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष एवं विद्यार्थीले दिएको सूचना तथा तथ्याङ्कहरुबाट प्राप्त तथ्यहरुका आधारमा तयार पारिएकोले सम्बन्धित सबैलाई उपयोगी हुने कुरामा पूर्ण विश्वस्त छु । यसका साथै पुस्तकालयको क्षेत्रमा काम गर्ने सम्पूर्ण व्यक्ति तथा संस्थाहरुलाई पनि यस शोध अध्ययनले सहयोग गर्ने अपेक्षा राखेको छु । प्रस्तुत शोध पत्र श्रद्धेय गुरु तथा शोध निर्देशक उपप्राध्यापक श्री राजेश राज महतको कुशल निर्देशनमा तयार पारिएको हो । आफ्नो व्यक्तिगत एवं अध्यापन सम्बन्धी व्यस्तताका बाबजुद सधैं सद्भावपूर्ण सहयोगात्मक मार्गनिर्देशन गर्नुभएकोले वहाँप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यो शोधप्रति सधैं श्रद्धा र चासो राखी हरसमय प्रोत्साहन गर्दै कम्प्युटर टङ्कणमा सहयोग गर्ने बि एण्ड बि लाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा शोधपत्र तयारीका क्रममा विभिन्न तवरले सहयोग पुऱ्याउने मेरा सम्पूर्ण परिवार, मित्रजन, सहपाठी साथीहरु एवं शुभचिन्तक महानुभावहरुलाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

अस्मिता लामा

मिति :२०७९

शोध सार

सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयमा पुस्तकालय व्यवस्थापन शीर्षक अन्तर्गत गरिएको यस शोधकार्यको मुख्य उद्धेश्य सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरुमा पुस्तकालय व्यवस्थापनको विश्लेषण गर्नु रहेको छ ।

यस अध्यानलाई गुणात्मक र संख्यात्मक दुबै मिश्रित अनुसन्धान ढाँचामा सम्पन्न गरिएको छ । अध्यनगर्ने क्रममा सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अन्तर्गत पर्ने मेलाम्ची नगरपालिकामा संचालित सम्पुर्ण सामुदायिक र संस्थागत माध्यमिक विद्यालयहरुलाई जनसंख्याको रुपमा लिईएको छ । उक्त विद्यालयहरु मध्ये ५ वटा सामुदायिक विद्यालय र ५ वटा संस्थागत विद्यालयहरुलाई उद्धेश्यमुलक नमुना छनौट विधिको प्रयोग गरी छनोट गरिएको छ । अध्यनका क्रममा भौगोलिक अवस्थिति,तहगत संरचना तथ्याङ्क संकलनको सहजतालाई ध्यान दिदै विद्यालयका प्र.अ.,व्यावस्थापन समितिका अध्यक्ष, विद्यार्थीहरु आदि संग पनि उद्धेश्यमुलक नमुना छनौट विधिको प्रयोग गरी प्रश्नावली, अवलोकन फारम र लक्षित समुहसंग छलफलको प्रयोगगरी तथाङ्क संकलन गरिएको छ ।

उक्त सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरुमा अध्ययन गर्दा संस्थागत तर्फ ५०% एवं सामुदायिक तर्फ ३५% मात्र विद्यालयहरुमा पुस्तकालय को प्रवन्ध रहेको पाइयो । त्यसमा पनि विशेषत: मा.वि.तह संचालित विद्यालयहरु पुस्तकालय व्यावस्थापन प्रति बढी जागरुक भएको पाइयो । सामुदायिक भन्दा संस्थागत विद्यालयहरुको पुस्तकालय व्यवस्थापन प्रभावकारी रहेको पाइयो । छुट्टै पुस्तकालय भवन नहुनु ,पुस्तकालय संचालन सम्बन्धि निति निर्माण र कार्यान्वियन, पाठ्यपुस्तक तथा संन्दर्भ सामाग्रीको उपलब्धता नहुनु, छुट्टै कर्मचारी नहुनु आदी सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरुका साझा समस्याको रुपमा रहेको पाइयो ।

पुस्तकालयलाई व्यवस्थित बनाउनका लागी सम्बन्धित क्षेत्रका सरोकारवालाहरु: शिक्षा कार्यलय, विद्यालय निरिक्षक विद्यालय व्यवस्थापन समिति, विद्यालयका प्र.अ.,शिक्षक,कर्मचारी,विद्यार्थीहरु,स्थानिय गाउँ विकासका प्रतिनिधिहरु आदिको सामुहिक छलफल र अर्न्तक्रिया गरी पुस्तकालय व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने दातृसंस्थाहरुको खोजि गर्नुपर्ने, पुस्तकालयमा कम्प्युटर प्रविधिको प्रयोग गरी इमेल इन्टरनेटको प्रयोगमा जोड दिनुपर्ने ,कर्मचारीको व्यावस्था गर्नुपर्ने, पुस्तकालयको नीति निर्माण र नियमिततामा ध्यानदिनुपर्ने,सरोकारवालाहरु विच पुस्तकालयको महत्व र समयानुकुल परिर्वतनका लागि नियमित छलफल र अर्न्तक्रियाको आयोजना गरी यस तर्फ सवैको ध्यानाकर्षण गराउनुपर्ने जस्ता समस्या समाधानका उपायहरु सुझाइएको छ ।

विषय सूची

शीर्षक		पेज नं.
सिफारिस पत्र		i
स्वीकृति पत्र		ii
कृतज्ञता ज्ञापन		iii
शोध सार		iv
विषय सूची		v–vi
तालिका सूचि		vii
चित्र सूचि		viii
संक्षिप्त शब्दको पूरा रुप		ix
परिच्छेद एक : परिचय		
१.१	पृष्ठभुमि	१
१.२	समस्थाको कथन	७
१.३	अध्ययनको औचित्य	७
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	८
१.५	अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	८
१.६	अध्ययनको परिसीमा	९
परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक ढाँचा		
२.१	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१०
२.२	सैद्धान्तिक ढाँचा	१३
२.३	पुनारावलोकनको उपादेयता	१४
परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि		
३.१	अनुसन्धान ढाँचा	१६
३.२	जनसंख्या	१६
३.३	नमुना छनौट विधि र नमुनाको आकार	१६
३.४	नमुना छनौटको आधार	१६
३.५	अनुसन्धानको साधन	१७
३.६	तथ्याङ्का स्रोत	१७

३.६.१ प्राथमिक स्रोतहरु १७
३.६.२ द्वितीय स्रोतहरु १७
३.७ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया १७
३.८ तथ्याङ्कको प्रस्तुति, विश्लेषण र व्याख्या १७
परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको विश्लेषण तथा व्याख्या
४.१ पुस्तकालय व्यवस्थापनको अवस्था १९
४.१.१ सामुदायिक विद्यालयहरुमा पुस्तकालयको अवस्था २०
४.१.२ संस्थागत विद्यालयहरुमा पुस्तकालयको अवस्था २१
४.२ सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरुमा पुस्तकालय व्यावस्थापनको तुलनात्मक अध्ययन २२
४.२.१ भौतिक पक्ष २३
४.२.२ प्रशासनिक पक्ष २५
४.२.३ आर्थिक पक्ष २७
४.३ पुस्तकालय व्यवस्थापनमा देखापरेका समस्याहरु २९
४.३.१ पुस्तकालय व्यवस्थापन सम्बन्धी सरोकारवालाहरुले औंल्याएका समस्याहरु ३३
४.४ विद्यालयहरुको पुस्तकालय व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरु ३४
४.४.१ व्यावस्थापकिय पक्षमा सुधार ३४
४.४.२ श्रोत साधनको व्यवस्थापन ३५
४.४.३ पुस्तकालयमा प्रविधिको प्रयोग ३५
परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव
५.१ प्राप्ति ३६
५.२ निष्कर्ष ३८
५.३ सुझावहरु ३९
सन्दर्भ सामग्री
अनुसूची

तालिका सूची

तालिका	शीर्षक	पेज नं.
तालिका १	नमूनाको आकार	१६
तालिका २	अध्ययन क्षेत्रमा अवस्थित विद्यालयहरुको संख्यात्मक विवरण	१९
तालिका ३	सामुदायिक विद्यालयहरुमा पुस्तकालय प्रबन्धको अवस्था	२०
तालिका ४	संस्थागत विद्यालयहरुमा पुस्तकालय प्रबन्धको अवस्था	२१
तालिका ५	पुस्तकालयको भौतिक व्यवस्थापन	२४
तालिका ६	पुस्तकालयको प्रशासनिक व्यवस्थापन	२६
तालिका ७	पुस्तकालयको आर्थिक व्यवस्थापन	२८
तालिका ८	पुस्तकालय व्यवस्थापनका समस्याहरु	३०

चित्र सूची

चित्र	शीर्षक	पेज नं.
वृत्त चित्र १	सामुदायिक विद्यालयहरुमा पुस्तकालय प्रबन्धको अवस्था	२१
वृत्त चित्र २	संस्थागत विद्यालयहरुमा पुस्तकालय प्रबन्धको अवस्था	२२
वृत्त चित्र ३	संस्थागत विद्यालयमा पुस्तकालय सम्बन्धी समस्याहरु	३१
वृत्त चित्र ४	सामुदायिक विद्यालयमा पुस्तकालय सम्बन्धी समस्याहरु	३१
वृत्त चित्र ५	संस्थागत विद्यालयमा पुस्तकालय व्यवस्थापनको समस्यामूलक पक्ष	३२
वृत्त चित्र ६	सामुदायिक विद्यालयमा पुस्तकालय व्यवस्थापनको समस्यामूलक पक्ष	३२
वृत्त चित्र ७	संस्थागत विद्यालयमा पुस्तकालय व्यवस्थापनको व्यावहारीक समस्या	३२
वृत्त चित्र ८	सामुदायिक विद्यालयमा पुस्तकालय व्यवस्थापनको व्यावहारीक समस्या	३२
स्तम्भ चित्र		
स्तम्भ चित्र १	पुस्तकालय प्रबन्धको अवस्थाको तुलना	२२